

ČLÁNKY A STUDIE

Kolekce devocionálií z archeologického výzkumu náměstí T. G. Masaryka v Příbrami v roce 2012

Klára Posekaná, Rastislav Korený, Veronika Machačová

Úvod

V roce 2011 byla zahájena dlouho připravovaná rekonstrukce náměstí T. G. Masaryka v Příbrami. Souběžně s ní probíhal archeologický dozor, a na vybraných místech též výzkum. Jeho celkovou strategii a postup vypracovali Rastislav Korený a Veronika Machačová, pracovníci archeologického pracoviště Hornického muzea Příbram. Jmenovaní realizovali *podstatnou* část terénních prací, s ní spojenou dokumentaci a následné *veškeré zajištění* přírodovědných analýz a vyhodnocení. Jejich autory byli: Antonín Majer (geofyzika; Volyně), Tereza Šálková (archeobotanika; Archeologický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích), Lenka Kovačiková (archeozoologie; Katedra zoologie Přírodovědecké fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích), Erika Průchová (antropologie; Plzeň) a Jiří Děd ve spolupráci s Terezou Jamborovou a Jiřím Kmoškem (metalurgie; Ústav kovových materiálů a korozního inženýrství Vysoká škola chemicko-technologická v Praze).¹

Jednou ze zkoumaných ploch byl i prostor bývalého hřbitova u kostela sv. Jakuba Staršího, resp. jeho severní část mezi kostelem a Hailovou ulicí. V těchto místech byla naplánována dešťová kanalizace, její realizace započala v březnu roku 2012. Během archeologicky řízené skrývky a následného hloubení výkopu pro kanalizaci bylo postupně identifikováno několik hrobů. V této fázi nebyly indikované kosterní pozůstatky preparovány, k tomu mělo dojít až po rozšíření výkopu na daných místech. Bohužel, nedodržením dohodnutých

¹ Narážíme tak na nedávno vydanou brožuru Michala Pokorného, jednatele společnosti Syrakus, z.s., o tomto výzkumu, jehož byl pouze formálním vedoucím. Čtenář v uvedené publikaci totiž o Hornickém muzeu a jeho pracovnících, kteří výše uvedené práce provedli či zajistili, nenajde ani zmínku. Totéž se týká neuvedení autorů jednotlivých expertiz na příslušných místech, jejichž texty si bez jejich vědomí a souhlasu přivlastnil a nekompetentně „upravil“ (skuteční autoři byli „odsunuti“ až do seznamu literatury, ve kterém navíc chybí E. Průchová)...

postupů ze strany stavební firmy (Strabag), byly již identifikované části kosterních pozůstatků v další etapě vybagrovány. Následně preparovaným a vyzvednutým kostrám tak vesměs chybí lebky (či jiné části), což později poněkud ztížilo např. identifikaci pohlaví a věku zemřelých.² Výzkum zbylé části pohřebiště pak proběhl v podstatě standardním způsobem. Kosterní pozůstatky byly zdokumentovány a vyzvednuty, zachycené doklady zbytků oděvu byly rovněž zdokumentovány a vyzvednuty k dalšímu laboratornímu zpracování. Pro jistotu byly ještě s pomocí detektorů kovů prohledány i deponie zeminy, vykopané buď těžkou technikou z trasy kanalizační rýhy, či ručně z prostoru jednotlivých hrobů, aby byla minimalizována ztráta informací. Pravděpodobně z těchto míst (*Obr. 1–4*) pochází kolekce devocionálií, tedy předmětů spojených s osobní zbožností, která je tématem dalšího sdělení Kláry Posekané. Zdůrazňujeme však slovo „pravděpodobně“, neboť jejich přesné náleзовé okolnosti a tedy místo nálezu na ploše výzkumu neznáme.

Detektorový „průzkum“ totiž organizoval Michal Pokorný se skupinou detektorářů bez přítomnosti archeologů; získané předměty byly do muzejní sbírky následně předány až se značným časovým odstupem a bez jakékoliv lokalizace. Před předáním byly předměty konzervovány Janou Fišerovou, která provedla mechanické a ultrazvukové čištění, deionizaci louhováním v destilované vodě a konečně přelakování.

Kolekce devocionálií neboli svátostek zahrnuje čtyři kovové medailonky³ a jeden křížek, ve sbírce Hornického muzea Příbram jsou uloženy pod přírůstkovým číslem 4/2013. Všechny tyto předměty byly pravděpodobně zhotoveny z mosazi. Analýza materiálu, která by tuto domněnku potvrdila, ale nebyla provedena.⁴ Reliéf je na medailkách zkorodovaný do té míry, že jsou místy zcela nečitelné. Rekonstruovat jejich podobu je tak možné jen s využitím analogií s jinými,

² Do budoucna je také znemožněna případná analýza geografického původu zemřelých, využívající např. izotopy stroncia.

³ Mezi nálezy je ještě drobná medailka s Neposkvrněnou Pannou Marií ražená na základě zjevení, které měla Catherine Labouré v roce 1830, jedná se ale o současnou výrobu, proto ji do tohoto článku nezařazujeme.

⁴ Prvková analýza více než 310 křížů a jejich částí z barokního hřbitova u sv. Jana v Oboře z Prahy-Malé Strany ukázala, že kromě mosazi měly při výrobě devocionálií též významný podíl slitiny olova a cínu a klasického bronzu (FRÁNA, Jaroslav; FIKRLE, Marek. Materiál souboru křížků ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana). *Archeologie ve středních Čechách*, Praha, 2009, roč. 13, č. 2, s. 1085–1087).

lépe zachovalými kusy publikovanými v literatuře,⁵ nebo uloženými v muzeích či soukromých sbírkách. V následujícím popisu jsou použity termíny averz (lícová strana) a revers (rubová strana) s tím, že za averz je označena ta strana medailky, na které je vyobrazen milostný obraz přímo spojený s konkrétním poutním místem (medailka 1 a 2), světec, který je v katolické hierarchii významnější (medailka 4) a konečně u medailky 3, která má na obou stranách milostné obrazy Panny Marie ze dvou různých poutních míst, byl averz přiřazen náhodně. První tyto svátostky publikoval M. Pokorný v roce 2018 (Pokorný 2018, 49–52), věnoval se však spíše devocionálním obecně, konkrétní kusy buď detailněji neurčoval (medailka 1 a 2), nebo je určil chybně (křížek, medailka 2 a 4).

Medailka 1

Relativně dobře zachovalá medailka. Je zhotovena litím a je poměrně robustní. Má oválný, téměř kruhovitý tvar. Šířka je 17 mm, délka bez ouška 20 mm, délka s ouškem 28 mm, hmotnost 3,12 g. Otvor v oušku je umístěn kolmo na plochu medailky. (*Obr. 5a. Obr. 5b*)

Na averzu lze místy rozeznat polopostavu s hlavou nakloněnou na levou stranu. Na hlavě má rozměrnou otevřenou korunu, v pravé části medailky je vidět draperie splývající z ramenou postavy, nalevo je pak dětská hlavička. Jedná se o vyobrazení Madony Staroboleslavské, označované také jako Palladium země české. Charakteristickými znaky této Madony jsou zobrazení pouze od pasu nahoru, poloha Ježíška ležícího v náruči matky, mírný náklon hlavy a výrazná koruna. Právě poloha Ježíška umožňuje tuto Madonu odlišit od podobných ikonografických typů, například Panny Marie Pomocné (v jejímž náruči Ježíšek stojí a jednu pokrčenou nožku si pokládá do oblasti matčina lokte). Korunka byla k milostnému obrazu přidána až dodatečně, na vyobrazeních není vždy zachycena. Pravděpodobně první korunku dostal obraz od Marie Anny Španělské, manželky císaře Ferdinanda III., na výraz díků za narození syna, budoucího císaře Leopolda I. v roce 1640 (Příbil 1931, 59), další následovaly později. (*Obr. 5a*)

Z nápisu na obvodu medailky je čitelné pouze písmeno V a tečka, které se nachází napravo od koruny. Původně byl nápis pravděpodobně S. MAR. V. BOLES nebo jiná varianta zkráceného zápisu „Sancta Maria Vetero Boleslaviensis“ tedy „Svatá Marie Staroboleslavská“.

⁵ Dosud nepřekonanou je práce Stanislava Příbila, který v Numismatickém časopise československém uveřejnil soupis svátostek (v roce 1926 úvod, 1931 Čechy, 1937/1938 Praha, další připravované stati už bohužel vydány nebyly). V posledních letech se této tematice soustavně věnuje Otakara Řebounová (Archiv Hlavního města Prahy).

Reverz medailky je z celého souboru nejlépe dochovaný, je na něm poměrně zřetelná mírně prohnutá postava s vysokou pokrývkou hlavy, nataženou levou rukou a pravou rukou pritištěnou s podlouhlým předmětem na hrudi. Jedná se o velmi rozšířený typ zobrazení sv. Jana Nepomuckého, které vychází z podoby bronzové sochy od zvonaře Heroldta, umístěné na Karlově mostě v roce 1683. Jan na ní stojí v pláštiku přehozeném přes rochetu, s biretem na hlavě, v pravé ruce drží palmovou ratolest (symbol mučedníka) a levou na prsa tiskne kříž. Na medailce jsou zřetelné všechny součásti jeho oděvu, kříž a palma jsou ale v rukou umístěny obráceně. V pravé spodní části medailky jsou navíc rozeznatelné i dva oblouky mostu v pozadí. Dalšími výraznými atributy sv. Jana Nepomuckého je pět hvězd kolem hlavy (na medailce jsou pouze dvě, nalevo a napravo od biretu) a jazyk, který zobrazen není, protože se uplatňoval převážně na medailky čistě svatojánské, bez doprovodu dalšího světce. (*Obr. 5b*)

Podél levého okraje je nápis S. IOAN. („Sanctus Ioannes“ tedy „Svatý Jan“). Zda nápis pokračoval ještě některou z obvyklých zkratek pro „Nepomucký, patron Čech“ nelze z důvodu poškození jednoznačně určit, ale zdá se, že nikoli, na okraji medailky není dost místa.

Zmíněný nápis nejen potvrzuje, o kterého světce se jedná, ale zároveň umožňuje datovat medailku po roce 1729, kdy proběhlo svatořečení Jana Nepomuckého. Provedení a kompozice zároveň naznačují, že medailku lze datovat maximálně do začátku 19. století. Medailku s totožným námětem, lišící se jen v drobných detailech, zařadil Příbil do svého soupisu pod číslem 254 (Příbil 1931, 65).

Na staroboleslavských medailkách se nejčastěji objevuje kombinace Madony Staroboleslavské (podle kovového reliéfu uchovávaného v chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Staré Boleslavi), sv. Václava (v panovníckém oděvu s korouhví, nebo ve výjevu jeho vraždy na místě dnešní baziliky sv. Václava ve Staré Boleslavi) a sv. Jana Nepomuckého (podle legendy putoval do Staré Boleslavi a Palladium je jedním z jeho atributů; srov. Rulišek 2005). Příbil si všimá skutečnosti, že ačkoli se jednalo o poutní místo spravované od poloviny 17. století jezuitským řádem, vyobrazení jeho řádových patronů se na medailkách téměř nevyskytuje (Příbil 1931, 59).

Vedle klasických litých a ražených medailek se mezi typické staroboleslavské svátostky řadí i malé mosazné odlitky reliéfu Madony Staroboleslavské s ouškem na zadní straně (Procházka 1910, 125). (*Obr. 8*) Právě umístění ouška naznačuje, že se mohly nosit nejen zavěšené kolem krku nebo na růženci, ale i přišité k oděvu (kabátu, klobouku) podobně jako knoflíky. Tuto hypotézu zatím nelze potvrdit na základě obrazových nebo písemných pramenů.

Obr. 1. Příbram, náměstí T. G. M., březen 2012. Plocha s výzkumem části novověkého hřbitova u kostela sv. Jakuba Staršího (vpravo) s výkopem pro dešťovou kanalizaci, který areál hřbitova proťal. Někde na této ploše (anebo také ne) byl proveden detektorový „průzkum“, během kterého byly nalezeny též devocionálie. Foto R. Korený.

Obr. 2. Příbram, náměstí T. G. M., duben 2012. Plocha s výzkumem části novověkého hřbitova u kostela sv. Jakuba Staršího (vlevo) s výkopem pro ukotvení vánočního stromu. Nehlášenými výkopovými pracemi byla těžce poškozena též studna, patrně středověkého stáří. Foto R. Korený.

Obr. 3. Příbram, náměstí T. G. M., březen 2012. Část novověkého hřbitova u kostela sv. Jakuba Staršího, hrob 12. Detailní pohled na hrud s bronzovou záponkou – jediným předmětem vyzvednutým ze zkoumaných hrobů. Foto V. Macháčová.

Obr. 4. Příbram, náměstí T. G. M., březen 2012. Část novověkého hřbitova u kostela sv. Jakuba Staršího, hroby 13 a 14. Foto V. Macháčová.

Obr. 5a. Medailka 1, stav před konzervací. Na averzu Panna Marie Staroboleslavská. Hornické muzeum Příbram, foto J. Fišerová.

Obr. 5b. Medailka 1, stav před konzervací. Na reverzu sv. Jan Nepomucký. Hornické muzeum Příbram, foto J. Fišerová.

Obr. 6a. Medailka 2, stav před konzervací. Na averzu Panna Marie Svatohorská. Hornické muzeum Příbram, foto J. Fišerová.

Obr. 6b. Medailka 2, stav před konzervací. Na reverzu christogram. Hornické muzeum Příbram, foto J. Fišerová.

Obr. 7a. Medailka srdcovitého tvaru, na averzu Panna Marie Svatohorská. Soukromá sbírka, foto P. Škácha.

Obr. 7b. Medailka srdcovitého tvaru, na reverzu sv. Jan Nepomucký. Soukromá sbírka, foto P. Škácha.

Obr. 8. Svátostky s motivem Panny Marie Svatohorské (vlevo), sv. Jana Nepomuckého (uprostřed) a Panny Marie Staroboleslavské (vpravo). Soukromá sbírka, foto P. Škácha.

Obr. 9a. Medailka 3, stav před konzervací. Na averzu Panna Marie Vranovská. Hornické muzeum Příbram, foto J. Fišerová.

Obr. 9b. Medailka 3, stav před konzervací. Na reverzu Panna Marie Tuřanská. Hornické muzeum Příbram, foto J. Fišerová.

Obr. 10a. Medailka, na averzu Panna Marie Vranovská, Soukromá sbírka, foto P. Škácha.

Obr. 10b. Medailka, na reverzu Panna Marie Tuřanská. Soukromá sbírka, foto P. Škácha.

Obr. 11a. Medailka 4, stav před konzervací. Na averzu Ježíš Kristus. Hornické muzeum Příbram, foto J. Fišerová.

Obr. 11b. Medailka 4, stav před konzervací. Na reverzu Panna Marie. Hornické muzeum Příbram, foto J. Fišerová.

Obr. 12a. Medailka, na averzu Ježíš Kristus. Hornické muzeum Příbram, foto K. Posekaná.

Obr. 12b. Medailka, na reverzu Panna Marie. Hornické muzeum Příbram, foto K. Posekaná.

Obr. 13a. Medailka, na averzu Ježíš Kristus. Soukromá sbírka, foto P. Škácha.

Obr. 13b. Medailka, na reverzu Panna Marie. Soukromá sbírka, foto P. Škácha.

Obr. 14a. Medailka, na averzu Ježíš Kristus. Soukromá sbírka, foto P. Škácha.

Obr. 14b. Medailka, na reverzu Panna Marie. Soukromá sbírka, foto P. Škácha.

Obr. 15a. Křížek, stav před konzervací. Lícová strana. Hornické muzeum Příbram, foto J. Fišerová.

Obr. 15b. Křížek, stav před konzervací. Rubová strana. Hornické muzeum Příbram, foto J. Fišerová.

Obr. 16. Růženec z dřevěných korálek s medailkou zavěšenou pod credo křížkem. Detail obrazu Antonia Gianlisiho ml., pravděpodobně 1718.

Medailka 2

O něco hůře čitelná medailka, k čemuž kromě koroze přispívá i to, že je do kovu vyražena, nikoli odlita, proto měla od počátku mělčí reliéf. Má oválný, téměř kruhovitý tvar. Šířka je 19 mm, délka bez ouška 21 mm, délka s ouškem 24 mm (s kroužkem 27 mm), hmotnost 1,51 g. Otvor v oušku je umístěn souběžně s plochou medailky a dochoval se v něm i kroužek ze silnějšího drátu s mírně přesahujícími konci, na který se medailka zavěšovala. (Obr. 6a. Obr. 6b)

Averz zachycuje postavu v řaseném rouchu. Dvě hlavičky se svatozáří dávají tušit, že se jedná o Madonu s dítětem v náručí. Domněnku, že se jedná o Pannu Marii Svatohorskou, podporuje především charakteristické aranžmá roucha, neboť je pod pláštěm vidět záhyb šatů na místě, kde má Marie mírně pokrčené koleno. Dalším, obtížně čitelným, ale přesto významným detailem je linie matčiny ruky natažené ke krčku dítěte a nepravidelný podstavec sošky v dolní části medailky. V 17. a 18. století bývá Panna Maria Svatohorská zobrazována v naprosté většině případů jako původní gotická soška, bez textilních pláštíků, které se na ni běžně oblékaly. Nemá žádné atributy, přesto je její podoba s dítětem na levém boku, přidržovaném pravou rukou pod bradou a pláštěm splývajícím přes šaty, nezaměnitelná. (Obr. 6a)

Že se jedná o Madonu Svatohorskou, potvrzuje i nápis, jehož začátek je na okraji medailky dobře čitelný B. V. MAR, nalevo od matčiny hlavy lze ještě rozeznat písmenu D, znaky na pravé straně medailky jsou bohužel nečitelné. Jedná se o zkrácený zápis „Beata Virgo Maria de Monte Sancto“, někdy ještě doplněného o „in Regno Bohemiae“, tedy „Blahoslavená Panna Maria ze Svaté Hory v Království českém“.

Lépe je dochován revers. Ve středu se na něm nachází ozdobně provedený christogram IHS, kde z písmene H na tenké stopce vychází křížek vyvedený stejným stylem jako písmena. Ve spodní části medailky lze identifikovat tři hřeby a po obvodu na čtyřech místech paprsky. Chybí sice plamenná aureola, ale i tak je evidentní, že se jedná o znak jezuitského řádu. (Obr. 6b)

Příbil uvádí stejnou medailku ve svém soupisu pod číslem 337.⁶ Kombinace vyobrazení milostného obrazu Panny Marie Svatohorské a znaku jezuitů řadí tuto svátostku do období, kdy byla Svatá Hora spravována jezuitským řádem (1647–1773). Datování je dále možné zpřesnit díky skutečnosti, že v roce 1732 byla soška slavnostně korunována papežskými korunkami, které od té doby nosí Marie i Ježíšek. Korunky byly na sošku vkládány i dříve, jednalo se avšak o odlišný

⁶ PŘIBIL, Bedřich. Soupis československých svatostek, katolických medailí a jetonů. *Numismatický časopis československý*. Praha 1931, VII, s. 77. Další medailku se shodným reversem má pod číslem 147 (s. 40), byla pravděpodobně ražena pro jezuitu v Bohosudově.

typ, tzv. otevřenou nebo gotickou korunu, zatímco papežské korunky jsou uzavřené, barokní. Z důvodu silné koroze nelze s absolutní jistotou určit, jaký typ koruny je zobrazen, pravděpodobně spíše uzavřený. To by dataci medailky zužovalo na období mezi lety 1732–1773. Přibíl se přiklání k variantě otevřeného typu koruny, je ale možné, že pracoval s jinou variantou medailky. Na základě nepříliš kvalitní reprodukované fotografie však nelze dělat jednoznačné závěry.

Svatohorské medailky patří na našem území mezi nejrozšířenější svátostky a zároveň se pyšní i širokým spektrem variant. Na averzu zpravidla bývá zobrazena soška Panny Marie Svatohorské, někdy s plamennou aureolou. Reverz zachycuje nejčastěji sv. Jana Nepomuckého, oblíbení jsou i světci, členové jezuitského řádu – nejčastěji sv. Ignác z Loyoly, dále sv. František Xaverský. O poznání méně často se setkáváme s vyobrazeními dalších světců (především sv. Václava) nebo milostných obrazů z dalších poutních míst (Neukirchen, Klatovy a další). Co se týče provedení, převažují oválné lité medailky, ale oblíbené byly i srdcovité přívěsky (*Obr. 7a. Obr. 7b*) a podobně jako ve Staré Boleslavi trojrozměrná vyobrazení milostného obrazu, v tomto případě v podobě drobné lité sošky s očkem nad korunkou, které se pravděpodobně nosily stejně jako medailky. (*Obr. 8*)

Medailka 3

Prakticky nečitelná medailka, stejně jako předchozí je zhotovena ražbou. Motiv je umístěn do protáhlého osmiúhelníku, který v kombinaci s ouškem (odlomeno) má tvar sedmiúhelníku. Šířka je 17 mm, délka bez ouška 20 mm, délka s ouškem 23 mm (s kroužkem 27 mm), hmotnost 1,05 g. Otvor v oušku byl umístěn souběžně s plochou medailky a dochoval se v něm i kroužek ze silnějšího drátu na zavěšení. (*Obr. 9a. Obr. 9b*)

Na averzu se matně rýsuje nezřetelná postava s horizontálně i vertikálně členěným rouchem, jediným čitelným detailem je dvojice andílků přidržující korunu na hlavě postavy. I s přihlédnutím k motivu na reverzu se zdá být pravděpodobné, že jde o zobrazení sošky Panny Marie Vranovské z poutního místa v dnešním okrese Brno-venkov. Ta se zpodobňuje s rukama sepjatýma na hrudi, dlouhými rozpuštěnými vlasy, textilním pláštěm a spočívající na půlměsíci. Po roce 1645 mívá na hlavě uzavřenou barokní korunu, která je zřetelná i na popisované medailce, po roce 1712 ji na hrdlo přibyl Řád zlatého rouna, který soška dostala darem; bývá jej však těžké odlišit od dalších náhrdelníků a růženců, které sošku zdobí.

Z nápisu je čitelná jen trojice písmen na pravé straně MIR. Kompletní nápis byl zřejmě některou ze zkrácených variant „Beata Virgo Maria Wranoviensis Miraculosa“, tedy „Blahoslavená Panna Marie Vranovská zázračná“. (*Obr. 9a*)

Reverz je téměř nečitelný, střed medailonku je zcela ohlazený. Situace, kdy je jedna strana zachovaná výrazně lépe než druhá, není u ražených medailek výjimečná. Při výrobě totiž často dochází k mírnému prohnutí, a nošením i další manipulací pak dochází k nerovnoměrnému opotřebení. Jediné, co zůstalo z vyobrazení na reverzu čitelné, je dvojice rostlinných motivů po stranách dolní poloviny medailky, které ji identifikují jako Pannu Marii Tuřanskou, též nazývanou Matka Boží v trní, což odkazuje na místo jejího legendárního nálezu v růžovém keři v obci Tuřany, dnes Brno-Tuřany. Na medailkách bývá zpodobňována jako trůnící korunovaná Madona s Ježíškem na levém kolenu a s žezlem v pravé ruce, po stranách trůnu pak vyrůstají dva štíhlé keře.

Z nápisu lze v horní části rozpoznat I :VNO MI.BRV: zřejmě zkrácené „Thuranensis Uno Mitiaria Bruna“, což rovněž odkazuje na Tuřanskou Madonu. (*Obr. 9b*)

Vranov a Tuřany patří spolu s Křtinami k významné trojici mariánských poutních míst jižní Moravy a na medailkách bývá obvykle kombinace dvou z těchto tří Madon. (*Obr. 10a. Obr 10b.*) Vranovské a tuřanské svátostky se v porovnání s boleslavskými a svatohorskými vyskytují výrazně méně často. Tento fakt a výrazné poškození příbramského nálezu ztěžují nalezení přesné analogie, za alespoň blízký typ lze považovat například nález z kostela sv. Marka v Litovli (Klobouková 2008, 27–28). Z těchto důvodů je obtížné i přesnější datování. Je možné pouze konstatovat, že medailka byla pravděpodobně vyrobena v období mezi rokem 1654 a koncem 18. století.

Medailka 4

Medailka má téměř kruhovitý tvar a je poměrně masivní. Šířka je 14 mm, délka bez ouška 16 mm, délka s ouškem 24 mm, hmotnost 2,71 g. Otvor v oušku je umístěn kolmo na plochu medailky. (*Obr. 11a. Obr. 11b*)

I tato medailka je výrazně poškozena korozí, její motiv ale je velmi jednoduchý, a tudíž lépe čitelný.

Averz zobrazuje mužskou hlavu z profilu hledící vlevo, v náznaku lze tušit vous a věnec (respektive trnovou korunu) na hlavě. (*Obr. 11a*). Reverz zachycuje ženskou hlavu v závoji hledící vpravo. (*Obr. 11b*). Další detaily nebo nápisy nejsou kvůli silné vrstvě korozních produktů viditelné.

Absence atributů patrně vedla Michala Pokorného k domněnce, že se jedná nikoli o náboženský, ale o osobní předmět upomínkového charakteru, patřící někomu z rodiny zobrazené ženy (Pokorný 2018, 51). Ve skutečnosti jde o ustálené zobrazení Ježíše Krista a Panny Marie, podle nápisů, které se někdy na medailkách vyskytují, označované jako „Salvator Mundi, Mater Salvatoris“, tedy „Spasitel světa, Matka Spasitelova“. Další varianty opisu jsou například „Ecce Homo“ (Ejhle, člověk) „Salvator Mundi salva nos“ (Spasiteli světa, zachraň nás) „Ma-

ter Salvatoris ora pro nobis“ (Matko Spasitelova, pros za nás) „Mater Dei“ (Matka Boží) „Mater Jesu Christi“ (Matka Ježíše Krista), častěji se však po obvodu objevuje pouze paprscitá svatozář. (Obr. 13a–14b)

Na medailce nelze v současném stavu rozeznat žádný chronologicky citlivý detail, provedení nicméně odpovídá jednoduchému typu, který se spolu s výtvarně náročnějšími medailkami objevuje během 18. století. Jedná se o běžný typ svátostky, v nálezech hojně zastoupený. V historické podsbírce Hornického muzea Příbram je pod inv. č. Hde 2385 zařazena oválná medailka bez ouška, výška 29 mm, šířka 26 mm. Na averzu je poprsí Ježíše Krista s paprscitou svatozáří, na reverzu poprsí Panny Marie s paprscitou svatozáří. I tato medailka byla pravděpodobně vyrobena v 18. století, bližší okolnosti jejího nabytí bohužel nejsou známy. (Obr. 12a. Obr. 12b)

Křížek

Přívěsek ve tvaru kříže má výšku 46 mm (původně byl delší, odlomená horní část svislého břevna se nedochovala), šířku 38 mm, hmotnost 5,85g. (Obr. 15a. Obr. 15b.)

Tělo ukřížovaného Krista je mírně nahnuté na pravou stranu, paže svírají k ose trupu úhel cca 70°, bederní rouška je naaranžována s volným cípem na pravém boku. Korpus je ke křížku připevněn zezadu dvěma nýty, jedním v oblasti krku, druhým v oblasti beder. Samotný křížek je jetelového typu, s výraznými prolamovanými konci. Jetelové kříže jsou mezi nálezy zastoupeny nejčastěji, ale prolamovaná varianta je poměrně raritní. Z publikovaných nálezů se jí blíží například křížek č. 817 z výzkumu hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Omelka – Řebounová – Šlancarová 2009, 1073), datovaný před rok 1784. Obdobné datování lze předpokládat i u křížku z Příbrami.⁷

Závěr

Posuzované devocionálie byly pravděpodobně vyrobeny v průběhu druhé poloviny 17. a v 18. století. Chybějící nálezkové okolnosti (nebyly nalezeny přímo v hrobech) však ztěžují jednoznačnou interpretaci jejich původu. Nabízejí se dvě hypotézy.

1. Svátostky ležely v nezastavěné ploše náměstí, mohl je tak ztratit nějaký poutník anebo obyvatel Příbrami.

⁷ M. Pokorný ve své práci na s. 51 chybně tvrdí, že příbramský křížek byl již vyroben bez svislého horního břevna; z toho následně odvodil, že „jde možná o specifický typ, snad regionálního charakteru.“ Kromě chybného pozorování zmíněného křížku usvědčují citovaného autora z omylu též některé exempláře křížků jetelovitého typu z areálu hřbitova u kostela sv. Jana v Oboře, kde ulomení horního svislého břevna nebylo zdaleka ojedinělé (OMELKA – ŘEBOUNOVÁ – ŠLANCAROVÁ 2009, s. 1048, 1053, 1072–1073). Vývody M. Pokorného jsou tedy pouhou fantasií.

2. Svátostky byly původně v hrobech, ale při terénních úpravách (ať už před zrušením hřbitova v r. 1784, či při pozdějších stavebních pracích) se dostaly mimo hřbitov.⁸

Při zvažování hypotéz je třeba vzít v úvahu, jak se s těmito drobnými devocionáliemi v minulosti manipulovalo. Svátostky tohoto typu se mohly nosit na krku (Procházka 1910, 124), vkládat do škapulírů (Příbil 1926, 65), nebo používat k lidovým magickým praktikám, zdaleka nejčastěji byly ale součástí růžence. Růžence se používaly v domácnostech, nosily se do kostelů, na poutě, a po smrti se jimi ovíjely ruce zemřelého v rakvi. V této souvislosti je zajímavé, že se během celého výzkumu nenašel jediný korálek z růžence. Vysvětlení může být několik. V první řadě je možné, že svátostky byly součástí růženců z organických materiálů, které jsou v různé míře více či spíše méně odolné vůči okolnímu agresivnímu prostředí.

Nejběžnější růžence byly totiž zhotoveny z dřevěných soustružených korálků, které se v podmínkách, jaké panují na náměstí T. G. M., pravděpodobně tak dlouhou dobu nezachovaly. Totéž může platit i pro další relativně běžný materiál, jakým byla semena rostlin (klokočí, kotvice a slzovka), méně pak pro kost, či rohovinu, které jsou přece jen odolnější (viz dochované kosterní pozůstatky). Naopak skleněné korálky, rovněž velmi rozšířené, by zkáze s velkou pravděpodobností nepodlehly. Podle cechovních artikulí se přímo v Příbrami vyráběly růžence ze dřeva, klokočí, skla, šmelcu a kosti (Pruchová 2013, 123); František Klíma zmiňuje i korálky jantarové (okštenové; Klíma 1933, 31). Druhou možností je, že zbytek růžence se při stavebních pracích rozptýlil do vykopané hlíny a detektorový průzkum jej, na rozdíl od kovové medailky nebo křížku, nedokázal zachytit.

Obě tyto možnosti by byly možné v případě, že svátostky byly uloženy do hrobů. Pokud by se ale jednalo o předměty ztracené na náměstí, je pravděpodobnější, že nedošlo ke ztrátě celého růžence (který by asi těžko zůstal ležet bez povšimnutí), ale pouze k oddělení medailky nebo křížku.

V 18. století růžence tvořil kruh z korálků (častěji volně navlečených na šňůře, spojování kovovými drátky se objevuje až v druhé polovině století) dvou různých velikostí, kdy řada menších korálků je

⁸ K příbramským hřbitovům viz POLÁK, Stanislav. Z dějin zdravotnictví v Příbrami. *Vlastivědný sborník Podbrdská*. 17, s. 17–18, 39–40, 92–98. V roce 1943, během stavby podzemní hasičské cisterny č. 10 za kostelem sv. Jakuba, byl „při odstraňování zemního násypu nalezen stříbrný snubní prsten bez monogramu a letopočtu, několik modrých skleněných korálků a plochý mosazný medailonek o rozměru asi 3x3 cm, rží zcela prožraný, v něm pak napodiv dobře uchovaný papírový obrázek svatohorské Madony.“ (SOKA Příbram, 825). Podle dochovaného popisu však nelze rozhodnout, zda předměty ležely v hrobech, či ve vrstvě/vrstvách nad nimi.

v pravidelných intervalech přerušena jedním větším, nebo výrazněji zdobeným. V jednom místě se k růženci připojují další čtyři korálky a na jejich konci malý rovnoramenný „credo“ křížek, nejčastěji soustružený ze stejného materiálu jako zbytek růžence, řidčeji pak odlitý z kovu. To je základ růžence, na který se dále mohou, ale nemusí, navěšovat další svátostky. Nejčastěji bývá zavěšována jedna medailka nebo křížek pod „credo“ křížek. (Obr. 16)

Někdy se mezi korálky navlékaly i další drobnější medailky, nebo miniaturní zpodobnění ran Kristových. Pokud si věřící koupil nebo dostal darem samostatnou svátostku, mohl ji přivést k již hotovému růženci, například pomocí kovového kroužku, který se dochoval u medailky č. 2, nebo pomocí textilního úvazu. Tyto dodatečně připevněné medailky a křížky se mohly, stejně jako svátostky přivázané ke „credo“ křížku, snadno uvolnit, aniž by se porušil zbytek růžence.

Vzhledem k tomu, že u některých svátostek nelze vyloučit, že byly vyrobeny po roce 1784, kdy došlo ke zrušení hřbitova na náměstí, není možné bez dalších informací vyloučit ani jednu z hypotéz. Dále je možné, že každá ze svátostek měla jiný původ a do terénu náměstí se dostala jiným způsobem.

Závěrem se ještě zastavíme u původu medailek. Medailky a křížky z mosazi a taktó precizně zpracované se nevyráběly na jednotlivých poutních místech, ale dovážely se z velkých dílen v Římě, Salzburgu a Augsburgu (Omelka – Řebounová 2016, 309). Jak již bylo výše řečeno, medailka č. 2 má vazbu přímo na Příbram, medailka č. 1 na relativně blízké poutní místo (cesta do Staré Boleslavi mohla trvat 3–4 dny) a medailka č. 3 na poměrně vzdálené místo (jižní Morava). Tyto vazby ovšem nevypovídají nic o osobách, které je vlastnily. To, že někdo nosil medailku s milostným obrazem, mohlo buď znamenat, že osobně k tomuto obrazu vykonal pouť (a mohl bydlet v bezprostředním sousedství stejně dobře, jako v zahraničí), nebo že ji dostal darem. Svátostky sloužily nejen jako předměty magické ochrany, ale i jako suvenýry.

Prameny

Státní okresní archiv Příbram, fond 825: Bezděka, Jindřich Václav – osobní fond, karton 5, inv. č. 210, O příbramských hřbitovech (strojopis).

Literatura

BEZDĚKA, J. V. O příbramských hřbitovech. SOkA Příbram, fond Bezděka, č. 659.

FRÁNA, Jaroslav; FIKRLE, Marek. Materiál souboru křížků ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana). *Archeo-*

- logie ve středních Čechách*. Praha 2009, roč. 13, č. 2, s. 1085–1093.
- KLÍMA, František. *Ze staré Příbramě*. Příbram 1933.
- KLOBOUKOVÁ, Lucie. *Církevní svátostky z období baroka na Olomoucku*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Bohuslav Klíma. Brno 2008.
- OMELKA, Martin; Otakara ŘEBOUNOVÁ; Věra ŠLANCAROVÁ. Soubor křížků ze zaniklého hřbitova při kostelu sv. Jana v Oboře (Praha-Malá Strana) I. Obecné formy kříže. *Archeologie ve středních Čechách*. Praha 2009, roč. 13, č. 2, s. 1001–1083.
- OMELKA, Martin; ŘEBOUNOVÁ, Otakara. Zboží pro chudé a bohaté – „originály“ a dobové „padělky“ náboženských medailek na příkladu nálezů z hrobových kontextů. *Archaeologia historica*. 2016, 41, 2, s. 309–325.
- POKORNÝ, Michal. *Tajemství pod povrchem náměstí T. G. M. v Příbrami: výlet do středověku, aneb, výsledky ZAV Příbram 2011–2012*. Praha 2018.
- POLÁK, Stanislav. Z dějin zdravotnictví v Příbrami. *Vlastivědný sborník Podbrdská 17*. Příbram 1980.
- PROCHÁZKA, Karel. *Lid český s hlediska prstonárodně-náboženského*. Praha 1910.
- PRUCHOVÁ, Tereza. Po babičce klokoči, aneb růženec jako výrobní artikl. *Východočeský sborník historický*. Pardubice 2013, 23, s. 115–127.
- PŘIBIL, Bedřich. Úvod do studia náboženské medaile. *Numismatický časopis československý*. Praha 1926, II, s. 55–84.
- PŘIBIL, Bedřich. Soupis československých svatostek, katolických medailí a jetonů. *Numismatický časopis československý*. Praha 1931, VII, s. 77.
- RULÍŠEK, Hynek. *Postavy, atributy, symboly. Slovník křesťanské ikonografie*. Hluboká nad Vltavou 2005.